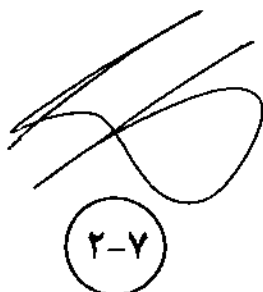

مجموعه مقالات

سفال‌های حسنلو

گردآوری و ترجمه

علی صدرائی، صمد علیون (خواجهدینج)

سرشناسه	صدرانی، علی، ۱۳۴۵ - گردآورنده، مترجم
عنوان و نام پدیدآور	مجموعه مقالات سفال‌های حسنلو / گردآوری و ترجمه‌ی علی صدرانی، صمد علیون (خواجه‌دیزج)
مشخصات نشر	تبریز: پروژه ترجمه حسنلو، ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	هشت [۱۸۴] ص: مصور، جدول، نمودار
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۹۳۰۷۵-۱-۷
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	سفال باستانی - ایران - حسنلو - مقاله و خطابه‌ها
موضوع	سفنلو -- حفاری‌ها (باستان‌شناسی)
شناسه افروده	علیون، صمد، ۱۳۵۹ - گردآورنده، مترجم
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۱، ص ۵۴ / ج ۵ / DSR ۵۵
رده‌بندی دیویی	۹۵۵/۲۳۰۶۳
شماره کتابشناسی ملی	۲۷۴۴۴۶۴

نشر پروژه
ترجمه حسنلو

مجموعه مقالات سفال‌های حسنلو

گردآوری و ترجمه: علی صدرانی / صمد علیون (خواجه‌دیزج)

ویرایش: دکتر محمد مرتضایی

چاپ اول ۱۳۹۱ / تیراژ ۱۰۰۰ جلد / ۱۹۲ صفحه / قطع وزیری

تدوین، حروفچینی و صفحه‌آرایی: خدمات نشر جام زرین

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۰۷۵-۱-۷

لیتوگرافی / چاپ / صحافی: نقش‌آور / فارابی / آیفوس

مراکز فروش: تبریز، خ امام، بازار کبود، فاز ۲، طبقه همکف، پلاک ۳۴، نشر پروژه ترجمه حسنلو

تلفن: ۰۴۱۱-۵۲۵۱۵۱۸ و ۰۴۱۳۰۵۹۰۲۲

تبریز، اول خ طالقانی، نشر اختر تلفن: ۰۴۱۱-۵۵۵۵۳۹۳

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

«کلیه حقوق چاپ و نشر این کتاب برای مؤلفان محفوظ است»

فهرست مطالب

پنج	پیشگفتار دکتر مایکل دانتی	
هفت	مقدمه‌ی مترجمان	

فصل اول	مطالعه‌ی INNA و پتروگرافیک سفال‌های هزاره‌ی دوم ق.م. حسنلو و دینخواه:	
۱	(لی آن بدال، استوارت فلمینگ، مائو دو شانسی، رونالد هانکوک)	
۱	چکیده	
۲	مقدمه	
۳	مشاهدات کلی	
۵	مطالعه روی سفال‌های منقوش عصر مفرغ	
۹	مطالعه روی سفال‌های عصر آهن	
۱۱	حاصل سخن	
فصل دوم	سفال منقوش هخامنشی در دوره‌ی IIIA حسنلو (رابرت هنری دایسون)	۱۹
۱۹	محوطه و توالی دوره‌های فرهنگی	
۲۰	لایه‌نگاری دوره‌ی II/IIIA حسنلو	
۲۰	سفال منقوش دوره‌ی II/IIIA حسنلو	
۲۱	ظروف مثلثی غربی حسنلو	
۲۳	قدمت	
فصل سوم	تجدید نظر در الگوی ظروف مثلثی - دالبیری (رابرت هنری دایسون)	۳۹
۳۹	(۱) الگوی ظروف مثلثی - دالبیری استروناخ	
۴۲	(۲) ترمینولوژی	
۴۲	(۳) تعریف ظروف مثلثی «کلاسیک»	
۴۴	(۴) ظروف مثلثی «کلاسیک» و غیر «کلاسیک» دورنگ	
۴۵	(۵) ظروف مثلثی غیر «کلاسیک»	
۴۷	(۶) ظروف مثلثی زیویه	
۴۸	(۷) بافت لایه‌نگاشتی ظروف مثلثی حسنلو	
۵۱	(۸) تاریخ‌گذاری ظروف مثلثی	
۵۳	(۹) حاصل سخن	

فصل چهارم جستجوی مرحله‌ی گذر از مس‌سنگی جدید به مفرغ قدیم در دره‌های اشنویه و

- سولدوز (مایکل دانتی، ماری ماتیلدا ویت و رابرت هنری دایسون) ----- ۷۵
- توالی حسنلو ----- ۷۶
- نظری اجمالی بر عصر مفرغ در حوزه‌ی جنوبی دریاچه‌ی ارومیه ----- ۷۸
- دوره‌ی VIIIC حسنلو: لایه‌نگاری و سفال‌ها ----- ۸۱
- بخش اول مرحله‌ی شواهدی از وقفه‌ی زمانی ----- ۸۶
- سفال و گاهنگاری ----- ۸۷
- الگوی استقرار ----- ۸۹
- مرله‌ی گذر دوره‌های VII و VIII حسنلو: روندها و روابط فرهنگی ----- ۹۰
- کاتالوگ سفال‌های دوره‌ی VIIIC از گمانه‌ی عمیق U22 ----- ۹۸
- پیوست گاهنگاری تطبیقی سفال غرب ایران (تئودور کایلر یانگ) ----- ۱۱۳
- سفال‌های جدید کشف‌شده از حسنلو و زیویه ----- ۱۱۴
- گاهنگاری داخلی و پیوندهای فرهنگی دوره‌های VI تا III حسنلو ----- ۱۱۶
- زیویه ----- ۱۱۹
- لایه‌نگاری و گاهنگاری داخلی تپه سیلک، تپه گیان و روستای هخامنشی شوش ----- ۱۲۱
- گونه‌شناسی و گاهنگاری تطبیقی ----- ۱۳۱
- شباهت‌های گونه‌شناختی ----- ۱۳۲
- افق سفال خاکستری غربی قدیم ----- ۱۳۲
- افق سفال نخودی جدید ----- ۱۳۴
- گروه سفال خاکستری غربی جدید ----- ۱۳۶
- گاهنگاری نسبی ----- ۱۳۹
- تاریخ‌گذاری قطعی ----- ۱۴۳
- افق سفال نخودی جدید ----- ۱۴۴
- افق سفال خاکستری غربی جدید ----- ۱۴۵
- افق سفال خاکستری غربی قدیم ----- ۱۴۶
- حاصل سخن ----- ۱۴۷
- نمایه ----- ۱۷۳

پیشگفتار دکتر مایکل دانتی

(دانشگاه بوستون)

سفال‌های به‌دست‌آمده از محوطه‌های باستانی خاور نزدیک بی‌شک یکی از مهم‌ترین منابع ما در آشنایی با دوران باستان این منطقه محسوب می‌شوند به طوری که مبنای اصلی باستان‌شناسان در تعریف گاهنگاری و افق‌های سفالی برای منطقه همین یافته‌ها بوده است. یکی از اقدامات ارزشمند «پروژه‌ی حسنلو» تعریف گاهنگاری سفالی مقدماتی برای منطقه‌ی شمال غرب ایران بود که در پژوهش‌های بعدی به عنوان ملاک پایه مورد استفاده قرار گرفت. البته، باید اشاره کرد در این گاهنگاری سفالی، به ویژه در مورد برهه‌ی مهم و حساس اواسط تا اواخر هزاره‌ی دوم ق.م، اکنون تجدیدنظرهای اساسی صورت گرفته است. ترجمه‌ی فارسی برخی از مقالات مهم‌تری که در طی ۲۵ سال گذشته به زبان انگلیسی چاپ شده‌اند و نیز مقاله‌ی تعیین‌کننده و مشهور دکتر تئودور کایلر یانگ به صورت ضمیمه در کتاب حاضر در اختیار خوانندگان قرار می‌گیرد.

دایسون در مقالات عمومی، گزارش‌های مقدماتی کوتاه و تألیفات دیگر خود گونه‌شناسی سفال‌ها و نیز نظام گاهنگاری‌ای را که از دوران نوسنگی با سفال (دوره‌ی X حسنلو) تا عصر ایلخانی (دوره‌ی I حسنلو) را شامل می‌شود وضع کرده است. بعدها دانشجویان و شاگردان دایسون (Voigt 1976, 1983; Young 1963, 1965; Hamlin [Kramer] 1971, 1974; Kroll; Danti 2004, 2011, In Press a, In Press b, Forthcoming) و پژوهشگران همکار وی (Khatib; Robinson 1991, 2004; Muscarella 1973, 1974, 1994, 2000, 2005, In Press 1994; Shahidi 2006) به بسط و اصلاح نظام گاهنگاری او پرداخته‌اند. یانگ در دهه‌ی ۱۹۶۰ میلادی، عمدتاً بر پایه‌ی توالی سفالی کشف‌شده در محوطه‌ی حسنلو و نتایج کاوش‌های رومن گیرشمن، چند افق سفالی را برای غرب ایران در عصر آهن قدیم تعریف می‌کند: افق سفال خاکستری غربی قدیم، افق سفال خاکستری غربی جدید و افق سفال نخودی جدید. یانگ، همانند گیرشمن، تحولات شکل‌گرفته در توالی سفال‌های غرب ایران را به مهاجرت‌های گسترده نسبت می‌داد (Young 1965, 1967). به سبب فقدان نظام دوره‌بندی مبسوط مبتنی بر مدارک مکتوب برای قبل از دوره‌ی هخامنشی، دایسون افق‌های سفالی پیشنهادی یانگ را در چارچوب نظام سه‌عصری قرار می‌دهد (که در دوران مفرغ و دوران‌های آهن اول تا سوم جای می‌گیرند). در جریان این کار که آشکارا بسیار دشوار و پیچیده بود، دایسون برای عصر آهن ایران تاریخ‌گذاری قطعی نامتعارفی تعریف می‌کند که از حدود ۱۴۵۰ ق.م. آغاز می‌شد. این تاریخ‌گذاری نه با تاریخ‌گذاری قطعی عصر آهن در مناطق همجوار ایران همخوانی داشت و نه با روند ظهور فن‌آوری آهن؛ بلکه قصد دایسون از کاربرد تمایز عصر آهن/ عصر مفرغ اشاره به گسست فرهنگی مفروض (Dyson 1965) میان دو عصر مفرغ و

آهن بود، اما مطالعات اخیر نشان می‌دهد تصور وجود این گسست فرهنگی نتیجه‌ی خطا در تفسیر داده‌ها و بهره‌گیری از شیوه‌های باستان‌شناختی و نمونه‌برداری نامناسب بوده است. نه روندهای فرهنگی (Danti Forthcoming). اکنون عصر آهن اول با فرهنگ باستان‌شناختی دوره‌ی IVc حسنلو (۱۲۵۰-۱۰۵۰ ق.م.) برابر گرفته می‌شود و عصر مفرغ جدید به دو دوره‌ی مفرغ میانه (دوره‌ی VIc-a، ۲۰۰۰-۱۴۵۰ ق.م.) و مفرغ جدید (دوره‌ی V حسنلو، ۱۴۵۰-۱۲۵۰ ق.م.) تقسیم می‌گردد. گاهنگاری باستان‌شناختی شمال غرب ایران در این وضعیت به نحو بهتری با گاهنگاری مناطق قفقاز، شرق آناتولی و شمال بین‌النهرین تطابق می‌یابد. مناطقی که در هزاره‌ی سوم تا اوایل هزاره‌ی اول ق.م. نزدیک‌ترین پیوندها را با شمال غرب ایران داشتند.

مقالاتی که ترجمه‌ی آنها در کتاب حاضر ارایه می‌شود مبین پیشرفت‌های عمده‌ی حاصل‌شده در زمینه‌ی فن‌آوری، گونه‌شناسی و گاهنگاری سفال‌ها هستند. مقاله‌ی بدال و همکاران (Bédal et al. 1995) اولین و تنها مطالعه‌ی علمی است که روی سفال‌های رایج در حوزه‌ی جنوبی دریایچه‌ی ارمنیه در هزاره‌ی دوم ق.م. صورت گرفته است. آنان در این مطالعه در می‌یابند تفاوت چندانی میان سفال‌های دوران موسوم به عصر مفرغ (اکنون دوره‌ی VIb حسنلو یا دوران مفرغ میانه II) و سفال خاکستری (سفال تکرنگ داغدار) عصر آهن قدیم (دوره‌ی V حسنلو، دوران مفرغ جدید) وجود ندارد. دایسون در دو مقاله‌ی خود که در کتاب حاضر ارایه می‌شود اشتباهاتی را که در مورد گاهنگاری سفالی دوران‌های آهن سوم و چهارم طی مدت متمادی به صورت پذیرفته شده و کاملاً نهادینه در آمده بودند و منشأ آنها اشتباهات متعدد موجود در گزارش‌های مقدماتی مربوط به دوره‌ی III حسنلو بود اصلاح می‌کند. دوره‌ی III حسنلو دوره‌ای بسیار پیچیده است و به درستی کاوش نشده است؛ یکی از خطاهای عمده در تفسیر آثار این دوره انتساب سفال نخودی منقوش (موسوم به «ظروف مثلثی») به طبقه‌ی مربوط به دژ اورارتویی (دوره‌ی IIc حسنلو از نظر کرول و دوره‌ی IIIb از نظر دایسون) بوده است. دایسون در مقالات حاضر این سفال را به دوره‌ی IIIa حسنلو یا دوره‌ی هخامنشی نسبت می‌دهد. در مقاله‌ی دانتی، ریت و دایسون (2004) مورد دیگری از اشتباهات ناشی از گزارش‌های اولیه‌ی حسنلو، یعنی عدم وجود سفال‌های مربوط به فرهنگ ماورای قفقاز قدیم در حسنلو، اصلاح می‌شود. حقیقت آن است که سفال‌های دوره‌ی VIIc حسنلو (اوایل هزاره‌ی سوم ق.م.) پیوندهای بسیار نزدیکی با منطقه‌ی ماورای قفقاز دارند.

در پایان، دوباره باید به «پروژه‌ی ترجمه‌ی حسنلو» به خاطر تهیه و چاپ این کتاب مفتنم و ارزشمند که یقیناً از منابع دست اول برای تمامی پژوهشگران و علاقمندان به باستان‌شناسی غرب ایران خواهد بود تبریک گفت.

[برای فهرست منابع پیشگفتار دکتر دانتی به «پیشگفتار انگلیسی» در انتهای کتاب رجوع شود.]

مقدمه‌ی مترجمان

ظروف سفالی قدیمی‌ترین، مهم‌ترین و فراوان‌ترین ساخته‌های مادی بشر در روزگار باستان به شمار می‌آید. هنر سفالگری در عصر نوسنگی با ساخت سفالینه‌های دست‌ساز آغاز می‌شود و با اختراع چرخ سفالگری در دوران بعدی به مرحله‌ی نوینی از تحولات خود پای می‌گذارد. حتی عصر برنز حاضر نیز به رغم تمامی پیشرفت‌های پوشالی و ظاهر فریب خود نه تنها کمترین خالی در مسیر تطور و تحول این صنعت دیرپا ایجاد نکرده بلکه وجود مختلف پیشرفت آن در خدمت سفالگری قرار گرفته و خواسته یا ناخواسته در راستای بسط و شکوفایی بیش از پیش این هنر - صنعت کلانسال گام برداشته است.

سفال با توجه به مقاومت بالا در برابر فرسایش و نیز اسلوب‌های سفالگری خاصی که در هر دوران مورد استفاده بوده و از همه مهم‌تر تغییرات تکنیکی که از سوی اقوام و جوامع مختلف در آن به وجود آمده همواره با تالار می‌پایان خود راه پژوهشگران را در شناخت ابعاد مختلف زندگی انسان در عهد باستان نورانی ساخته است. اجرای بررسی و کاوش میدانی در هر تپه و منطقه باستان‌شناس را از رهگذر مطالعه‌ی انواع و گونه‌های مختلف سفال‌ها در کنار دیگر یافته‌های مادی و مقایسه‌ی آنها با بقایای ثبت‌شده‌ی مناطق و محوطه‌های دیگر به کشف و تبیین ارتباطات و مناسبات فرهنگی و تشابهات اجتماعی آن با سایر اقوام و مناطق رهنمون می‌سازد.

در کتاب حاضر که به سفال‌های تپه‌ی باستانی حسنتلو اختصاص دارد جدیدترین پیشرفت‌ها در زمینه‌ی شناخت مدنیته‌ی که در دوران پیش از تاریخ و دوران تاریخی در سواحل جنوبی دریایچه‌ی کهن ارومیه هزارده‌های متمدنی شکوفا و آبادان بود در قالب منتخبی از مقالات مهم موجود معرفی می‌گردد. دکتر مایکل دانلی در پیشگفتار کوتاه البته پرمحتوایی که در صفحات قبل آمد توصیف کاملی از روند مطالعه‌ی آنها ارائه داد.

حسنتلو بزرگ‌ترین محوطه‌ی باستانی جلگه‌ی پرآب سولدوز در مجاورت نقده از شهرستان‌های ارومیه در استان آذربایجان غربی قرار دارد و یکی از چند محوطه‌ی باستانی بزرگ و مهم ایران در شمار می‌آید. این محوطه در عهد باستان به ویژه در دوران‌های مفرغ و آهن موطن مردمان یکجانشینی بود که آثار معماری و فرهنگی بسیار فاخر و باشکوهی را از خود به یادگار گذاشته‌اند. آب کهن‌رود گذار که شاخه‌هایی از آن در پای تپه‌ی حسنتلو جریان دارد بی‌گمان نقش غیر قابل انکاری در تزریق فرهنگ و تمدن در کالبد این درخت تناور و اعتلای آن داشته است.

در محوطه‌ی بااهمیت حسنتلو «کندوکاوها» و کاوش‌های متعددی در مقاطع زمانی مختلف صورت گرفته است که ابتدا بیشتر به صورت خاکبرداری با پروانه‌ی تجاری به منظور جستجوی عتیقه‌جات بود تا آن که در سال ۱۳۲۸ خورشیدی علی حاکمی و محمود راد از سوی اداره‌ی کل باستان‌شناسی وقت حسنتلو را به صورت علمی حفاری می‌کنند و در اقدامی

پسندیده گزارش یافته‌های خود را در شهریور ماه سال ۱۳۲۹ در جلد اول گزارش‌های باستان‌شناسی انتشار می‌دهند. (گفتنی است با توجه به اهمیت این گزارش ارزشمند دکتر مایکل دانتی، سرپرست فعلی «پروژه‌ی حسلو» در دانشگاه پنسیلوانیا، در نظر دارد متن آن با همکاری «پروژه‌ی ترجمه‌ی حسلو» به انگلیسی ترجمه و در قالب کتاب منتشر شود. اقدامات اولیه‌ی این کار نیز صورت گرفته و امید است کار ترجمه‌ی آن به زودی آغاز گردد). اما، عمده‌ی کاوش‌های حسلو در سال ۱۳۲۵ از سوی هیئت مشترک آمریکایی-ایرانی موسوم به «پروژه حسلو»، به سرپرستی دکتر رابرت هنری دایسون، آغاز شد و به مدت دوازده سال ادامه یافت. دوره‌بندی آثار فرهنگی گسترده‌ی حسلو که در نتیجه‌ی کاوش‌های «پروژه حسلو» تعریف شد اکنون معیار تاریخ‌گذاری سایر محوطه‌های باستانی دشت سولدوز و اکثر بخش‌های شمال غرب ایران محسوب می‌شود. با این حال، به سبب آن که گزارش‌های نهایی دوره‌های اصلی حسلو هنوز منتشر نشده است متأسفانه حسلو در کتاب‌های فارسی به ویژه در متن دانشگاهی رشته‌ی باستان‌شناسی مورد بی‌مهری کامل قرار گرفته و در کمال تعجب در بهترین شرایط تنها اشاره‌ی گذرایی به نام آن شده است. لازم به ذکر است فعالیت «پروژه حسلو» در قالب مطالعات کتابخانه‌ای و آزمایشگاهی بسیار پیشرفته هم‌چنان در دانشگاه‌های ایالات متحده، به ویژه دانشگاه‌های پنسیلوانیا و بوستون، ادامه دارد و گزارش‌های نهایی طبقات فرهنگی مختلف آن در دست تهیه است که یکی از آنها (گزارش نهایی دوره‌ی V) اکنون در دانشگاه پنسیلوانیا زیر چاپ است. امید است با انتشار این گزارش‌ها حسلو جایگاه واقعی خود را در کتاب‌های علمی کشور کسب نماید.

در پایان امیدواریم کتاب حاضر که به عنوان اولین کتاب از سوی انتشارات نوین «نشر پروژه‌ی ترجمه‌ی حسلو» وابسته به «موسسه فرهنگی هنری خدمات نشر جام زرین» تقدیم دوستداران فرهنگ و هنر وطن عزیزمان می‌شود بتواند رضایت خاطر جامعه‌ی علمی کشور را فراهم آورد. به رسم ادب باید از عزیزانی که در تهیه و انتشار این کتاب همانند همیشه یاریگر ما بودند قدردانی به عمل بیاوریم. بی‌شک ذکر اسامی تکنیک‌دوستان امکان‌پذیر نیست، اما اول گفتار از خانواده‌های عزیزمان و سپس آقایان دکتر اسکار وایت ماسکارالا، پروفسور اشتفان کرول و دکتر مایکل دانتی به نمایندگی از همکاران و دوستان خارجی و آقایان دکتر صادق ملک شه‌میرزادی، دکتر چگینی و دکتر محمد مرتضایی به نمایندگی از اساتید داخلی و نیز آقایان محمد علی مخلص، مسئول محترم انتشارات گنجینه هنر، اردشیر شکوفه مسئول محترم انتشارات نقش‌آور، خسرو چگینی و سرکار خانم شیرخداپی، مسئول محترم کتابخانه موزه ملی ایران، به خاطر مساعدت‌های بی‌شائبه که بی‌شک تهیه و چاپ کتاب حاضر بدون آنها میسر نبود قدردانی می‌گردد.